

Opponensi vélemény

Horn Ildikó: A hatalom pillérei
A politikai elit az Erdélyi Fejedelemség megszilárdulásának korszakában (1556-1588)
című akadémiai doktori értekezéséről

Oborni Teréz CSc
2013

Horn Ildikó akadémiai doktori értekezése egy olyan tárgykörben folytatott sok éves kutatás összegző műve, amely eredendően a társadalomtörténetből fejlődött ki, de amely az utóbbi évtizedben kifejezetten különálló kutatási területté nőtte ki magát, ez az az ún. elitkutatás. Az utóbbi években, hazánkban is folytak hasonló kutatások, létesültek kutatócsoportok, amelyeknek szakmai, módszertani eredményeit a szerző fel tudta használni – lévén maga is tagja volt egy ilyen kutatócsoportnak. Az erdélyi társadalmi-politikai elit összetételének, családi kapcsolatainak felfejtése, az ebben rejlő személyi "hálózati" erőnek elemző bemutatása azonban mégis a szerző új megközelítésmódjának, új szempontú következtetéseiének köszönhetően hozott sok meghatározó eredményt.

Horn Ildikó az előszóban azonnal megválaszolja azokat a kérdéseket, amelyeket az olvasó feltenne: hogy ti. mit is ért a politikai elit fogalma alatt, miért éppen 1556-tól indítja a történetet, és miért is lett 1588 a záró korszakhatár. A szerző világosan érzékelteti az államiság kialakulásának történetében érzékeny és vitatott kérdéseket, és indokolja, hogy az általánosan ehhez köthető időhatárok a politikai elit vizsgálata során nem váltak használhatóvá. A sikertelen Habsburg hatalomátvétel után újrainduló állam életében új elit kezdett szerveződni a visszatérő királyi család körül, ez logikusan adta magát kezdő korszakhatárnak. Az 1588. évi medgyesi országgyűlés is világosan megindokolható határvonalnak tűnt – és később az okfejtés alapján be is igazolódott ennek helyessége –, hiszen akkor vette át a teljhatalmat az a Báthory Zsigmond, aki majd új korszakot teremt és új politikai elitet alakít ki – vagy talán éppen ver szét egy elitet? – amikor ténylegesen trónra kerül.

Az előszóban a szerző kitűnően összegzi az Erdélyi Fejedelemség kialakulásával kapcsolatosan az utóbbi évtizedekben kialakult nézeteket, és egyúttal megfogalmazza, hogy Péter Katalin régi véleményével egyetértve de facto Báthory István fejedelmi címhasználatának kezdetére teszi a fejedelemség valós létrejöttét.

A szerző egyúttal az ezt megelőző, a keleti országrészben 1541 után működött államalakulat mibenlétének tisztázatlanságára is utal, joggal, hiszen manapság is meglehetősen érzékelhető az „országnak” a bizonytalan körülírása, pontosabban meg nem nevezése, amely itt, a keleti országrészben létrejött. (Az opponensi véleménynek nem feladata az erre való reflektálás, hiszen nem ez a kérdés a dolgozat témája, de talán annyit hadd jegyezzek meg, hogy nagyon is indokolható a Makkai László által erre az országrészre használt „keleti Magyar Királyság” elnevezés, de erről most ne essék több szó, mert elterelné a disszertáció lényegi tartalmáról a szót.)

Visszatérve még mindig az előszóhoz: a bevezető részhez tartozik az elitkutatás módszereinek, lényegi tartalmának bemutatása, és azoknak a lehetőségeknek felvázolása, amelyek a történeti elitek kutatásában nyílnak, a jelenkori szociológia elméleti eredményeinek felhasználásával. Az idegen nyelvű szakirodalom világos áttekintése és módszertani kritikája meggyőző.

Már itt hadd emeljek ki egy a dolgozatban mindvégig megfigyelhető stílusbeli jelenséget: a szerző rendkívül világos, logikus okfejtését, egyben sodró lendületű írásmódját,

a jelenségek esszenciális megfogását és megfogalmazását, ami sohasem párosul – az egyébként mostanában rendkívül divatos – túlbeszéléssel! Ezt már a dolgozat elején örömmel konstatáltam, és őszintén nagyra értékeltem, mint ahogyan a feszes témakövetést is. Szintén nagyra becsültem, hogy a szerző mindvégig tartózkodott a mellébeszéléstől, vagy a terjedelem erőszakolt megnövelését célzó fölösleges szócsépléstől.

Az erdélyi politikai elit meghatározása alapvető jelentőségű a téma szempontjából, hogy ugyanis kiket, milyen kritériumok alapján tekinthetünk az erdélyi elit tagjának a jelzett időhatárok között. A szerző a meghatározással kapcsolatos problémák ismertetését követően saját definíciót alkot, amelynek tartalmával egyetértek: az erdélyi főnemesi réteg - aktuális vagy korábbi társadalmi státusától és vagyoni helyzetüktől függetlenül – és bizonyos kormányzati pozíciók betöltői alkották/alkothatták a politikai elit tagjait. (15. old.)

A kritériumrendszer kialakításában kiváltképpen fontos volt meghatározni mindkét csoport konkrét tagjait, sőt utóbbi esetben azokat a kormányzati funkciókat is fel kellett sorolni, amelyek révén az elitbe kerülés útja nyitott volt. Ezeknek a funkcióknak a megnevezésével egyetértek, és azzal az eljárással is, hogy még a tisztségviselők esetében is minden konkrét személyt külön meg kell vizsgálni, hiszen az erdélyi kormányzati struktúra sajátossága volt, hogy az egyén nagyban alakíthatta magát a funkciót, így hogy abban mennyire tudott felemelkedni, vagy abból továbblépni mindig függött az adott személytől. Összehasonlítva egy királyságbeli elitvizsgálattal – a Péter Katalin vezette kutatócsoport munkájának módszereivel – valós és igaz, hogy az erdélyi elit kutatójának sokkal képlékenyebb, kevésbé egyértelműen meghatározható funkcionális csoportokkal kell dolgoznia.

Az elitbe tartozás tekintetében a társadalmi címhasználat terén tett szerzői megállapítással teljes mértékben egyetértek, a generosus címmel rendelkezők csoportja Erdélyben a főnemesesség alsóbb rétegét alkotta. A magnificus cím adományozása ugyan ritka, de létezett Erdélyben is. A címhasználat alapján is indokoltnak látom a vizsgálat céljára kijelölt társadalmi csoport körülírását.

A kutatás céljainak felvázolása során a szerző egy komplex, sokirányú kapcsolati háló felrajzolását fogalmazta meg fő célként, amelynek során már jelezte, hogy kiválóan rekonstruálhatók lesznek azok a törésvonalak, amelyek mentén az érdekcsoportok, rokoni csoportok elkülönültek egymástól, de amelyek fokozatos átrendeződése egyfajta mozgásteret is nyitott a politikai elit számára. Az erdélyi elit rendkívül szoros családi kapcsolati hálójából majd sok érdekes, a szerző által leírt következmény is fakad.

A szerző kérdésfelvetései már a disszertáció elején megvilágosították, hogy mit is értett a beharangozott komplex megközelítésmód alatt: mint például a tisztségviselői mobilitás megfigyelését; az életkori összetétel alakulását; az uralkodói preferenciák mibenlétét és változásait; a vallási hovatartozás relevanciáját – vagy nem; az egyéni érdekérvényesítő hatékonyságot. (23-25. old.) A dolgozat bevezető része, benne a módszertani útmutató, a célok és várható eredmények bemutatása példaértékűen jól követhető, célirányos és világosan megfogalmazott.

Az érdemi rész *első nagy fejezete* a Szapolyai-ház rokonságának és kapcsolati hálózatának felfejtését tartalmazza a legújabb hazai és külföldi szakirodalom felhasználásával. Itt említem meg, hogy az ilyen családtörténeti-családi kapcsolati leírások olvasása során általában pár oldal után elveszünk a nevek és rokoni fokozatok szövevényében, és sok esetben igen hamar követhetlenné válik az elbeszélés. Horn Ildikó dolgozatának olvasásakor azonban mégsem ez történik, sőt kifejezetten élvezetes módon, követhetően vezet végig a rokoni kapcsolatok egyes szálain. Gondolkodtam azon, hogy ezt vajon mivel éri el. Azt hiszem, sőt biztosan állítom, azzal, hogy nem csupán egy átlagos ki-kinek-a-kicsodája-jellegű száraz felsorolást ír le, hanem mindezt át- meg átszövi a kapcsolatokat meghatározó

érdekviszonyok ok-okozati jellegű bemutatásával, és ennél fogva sokkal jobban követhetővé válik az egyébként megterhelően nagy mennyiségű adattömeg.

Itt említem meg, hogy a dolgozat egészében lenyűgözött ez a „megterhelően nagy mennyiségű adattömeg”, vagyis az az óriási forrásanyag, amellyel a szerző dolgozott, és amelyben képes volt eligazodni, és átlátni azt a mérhetetlenül kusza módon összefonódott rokonsági viszonyrendszert, amely jellemezte a korabeli erdélyi nemességet.

Itt szeretnék azonban egy apró pontosítással is élni: a 34. oldalon szereplő, a Szapolyai-Petrovics-Lévai rokoni vonalat ábrázoló táblázat esetében ugyanis hitelt érdemlően tudjuk bizonyítani, hogy Patócsy Boldizsár nem Lévai Anna, hanem Lévai Katalin első férje volt, Kendy Ferenc előtt. Lévai Katalin 1551. évi végrendeletében ugyanis Patócsyt „előbbeli urának” nevezte, mint akitől rubintot, és egyéb ékszereket kapott, amikor vele megesküdt.¹ Patócsy egyébként a Szapolyaiakat támogatók körébe tartozott, és ezzel a feleséggel is ugyanúgy a Lévai-Kendy családok körében maradt.

Az 1550-es évek pártállásbeli hovatarozásainak, egyének és családok politikai állásfoglalásainak okait a szerző igen jelentős részben a családi-rokoni érdekközösségekben véli megtalálni. Ezt indokolhatónak és elfogadhatónak is találok, mégis hadd adjak hangot óvatos kétségemnek: amikor ugyanis a 36. oldalon lévő, a Patócsy rokoni kört bemutató ábra bonyolultságát láttam, a következő gondolat merült föl bennem: elérkezhet a családi kapcsolatoknak az az áttekinthetetlenül szövevényes bonyolultsága, (talán konfúziója is) amikor az egyéni vélemény/elgondolás/mérlegelés és ambíció nagyobb befolyást gyakorol a politikai szereplésre, mint a távoli messzeségbe vesző rokonság, rokoni közösség tudata. Tehát óvatosan kell bánni azzal, hogy az emberi döntéseket meghatározó összetevők sorában túlhangsúlyozzuk a rokoni kapcsolatok jelentőségét. Ezt azonban a szerző is világosan látja, hiszen maga fogalmazta meg a Szapolyai-fejezet végén, hogy a családi kötődések a hatvanas évek közepére gyakorlatilag elenyésztek, és már valóban az egyéni célok, ambíciók meghatározta módon, az új politikai helyzetből kiformalódó új elit jött létre.

Ezzel együtt egyetérték azzal a következtetéssel, miszerint a szűk körű hazai Szapolyai-rokonság miatt felértékelődtek a családhoz akár csak távolabbról tartozó nők, özvegyasszonyok, akiket előszeretettel vettek feleségül a feltörekvő Szapolyai-párti politikai elit tagjai – ennek nyomán kulcsszerepük lehetett János Zsigmond visszatérésének előkészítésében.

A dolgozat kiváló erénye a szintén a Szapolyaiakhoz kapcsolódó Jagelló rokonság világos kapcsolati hálózatának bemutatása. Színes, lendületes képet kapunk a családi összefonódásokról, az anyakirályné, Bona Sforza meghatározó szerepéről, és leányára, unokájára gyakorolt hatásáról, sőt a kiterjedt, a családot más európai dinasztiákhoz fűző kapcsolatokról is. A szerző joggal tulajdonít nagy jelentőséget a lengyel kapcsolatnak, ami még az egyébként nyilvánvaló szoros rokoni köteléknél is többet jelent.

A lengyel dinasztikus kapcsolatok áttekintő tárgyalásánál említem meg, hogy saját, Izabella királyné politikai szerepét, országépítő tevékenységét vizsgáló kutatásaim, az e tárgyban még fel nem dolgozott, de hatalmas mennyiségű, Krakkóban megtalálható családi levelezésanyag, illetve a szintén munkálatba vett Polonica (HHStA) forrásbázisa alapján is egyértelműen megtámogathatom azt a szerző által is levont következtetést, hogy az Erdély központú új állam formálódásának vizsgálatakor hangsúlyosan kell figyelembe vennünk a lengyel kapcsolatokat. Azt az új, helyesebben eddig csak kevésbé figyelembe vett körülményt, hogy a Jagelló-dinasztia meglehetősen komoly befolyást gyakorolt a Szapolyaiak birtokába került területekre. Magát a jelenséget Erdély belső viszonyai és a politikai elit alakulása

¹ MNL OL F 9 Cista 2. Fasc. 4. Közölve: Erdélyi testamentumok II. Erdélyi nemesek és főemberek végrendeletei. Válogatta, a bev. tan. és jegyz.: Tüdös S. Kinga. Marosvásárhely, 2006. 63-65. old. A kötetben a más, a Patócsyakhöz kapcsolódó végrendeletek is találhatóak, pl. Somi Annáé, amelyeket talán érdemes lett volna megnézni.

tekintetében főként a beáramló lengyel udvari emberek, tisztségviselők köre mutatja, de a lengyel diplomácia a nemzetközi nagypolitikában is megtette a maga lépéseit Izabella országa érdekében. Úgyszintén ezt az erőteljes lengyel befolyást tapasztaljuk majd Izabella 1556. évi visszatérését követően, amiről a következő fejezetben részletes elemzést ad a szerző.

A második alfejezet János Zsigmond portréjának bemutatása mellett magát a választott király országában kiformalódó udvari–politikai elitet tárgyalja. János Zsigmond kormányzati modelljét a szerző úgy jellemzi, mint amelyben igen jelentős szerepe volt a tanácsosoknak, ennél fogva szinte „kollektív kormányzásnak” lehetünk tanúi. Ebben nem csupán a herceg elméleti vagy teológiai neveltetésének lehetett szerepe, de a királyné és más, a fiú környezetében élt erős jellemű felnőtt férfiak hatása is kimutatható. (Fráter György, Csáky Mihály, Blandrata és mások). A szerző a János Zsigmond-kori politikai elit változásainak esetében rendkívül meglepő és egyben ötletes módon az uralkodó személyes konfliktusait, és konfliktuskezelési módszereit választotta megközelítési szempontként. Az alapvetően békés, engedékeny jellemű uralkodó leginkább a rangemelésen, birtokadományozáson alapuló jutalmazási gyakorlatot követett, így szerzett támogató híveket és alakította ki politikai elitjét. A szerző számításai szerint meglepően sok volt a székelyeknek adott rangemelés, vagy tisztségadományozás – nyilván a felkelés utáni „megbékélés” igénye, illetve a lojalitás megszerzése is ösztökölte erre az uralkodót.

A politikai elit rekonstruálásakor a szerző igen jelentős és alapos munkát végzett, amennyiben számba vette az összes ismert/ismerhető adományt, kedvezményt, uralkodói rendelkezést, hivatali kinevezést, mint az elitépítés lehetséges módjait, ezek tartalmi és számszerű elemzése révén születtek meg következtetései. Mindezekből meglehetősen szerteágazó kép bontakozik ki: százalékos arányait tekintve (a szerző számításai és diagramja alapján, 82. old.) elmondható, hogy a megadományozottak körébe legnagyobb arányban a hivatalnokok, a János Zsigmond melletti politikai elit tagjai, az udvari familiárisok és egy jelentős kis-és középnemesi réteg került. Összességében a vizsgálat alapján kirajzolódnak azok a János Zsigmond személyes életútjából, uralkodói jelleméből fakadó elitépítési tendenciák, amelyek egyúttal magának az újonnan kiformalódó államnak igényeit is be kellett teljesítsék. Gondolok itt az új kormányzati-hivatali elit fokozatos kiépítésére például, de a kevésbé ismert helyi kormányzati réteg kialakítására is. (Itt jegyzem meg, hogy a magam részéről a 2.2. és a 2.3 alfejezet sorrendjét megcseréltem volna, nemcsak időbelisége okán, hanem a személyi vonatkozásai tekintetében is, hiszen az Izabella melletti lengyel és hazai személyi apparátus fia uralkodása alatt is továbbgördült, onnan vette kezdetét.)

Izabella örökségével valóban meg kellett birkóznia fiának, hiszen a királyné 1556 után rendkívüli erővel igyekezett a politikai elitjére rákényszeríteni saját elképzeléseit, és általuk hatalmát körülbástyázni. De – tegyük hozzá – Izabella, tekintve a negyvenes évekbeli tapasztalatait, majd a száműzetés éveit, hazatérve – véleményem szerint – egyfajta országszervezési „vészforgatókönyv” alapján dolgozott, túlzottan is demonstrálni akarva saját uralkodói szerepét. A sok lengyel tisztségviselő, bizalmi ember jelenléte – a királyné erőszakossága mellett – szintén bosszantotta az erdélyi urakat, így nem csoda, hogy lázadtak, illetve elpártoltak tőle. A fejezet kitűnően tárja fel a Szapolyai-uralom alatti erdélyi politikai elit uralkodókhöz és egymáshoz fűződő érdekkapcsolatait, ebből fakadó cselekedeteik mozgatórugóit, sőt a kialakult hatalmi válságot is, amelyet végül a királyné akarata zárt rövidre.

A Balassa Menyhért elpártolása után a hatvanas években kibontakozó északkeleti várháború Erdély szempontjából sikertelenül zárult, mert János Zsigmond elveszítette ezeket a területeket. Érdekes új megközelítési szempontot vet fel Horn Ildikó, miszerint ezekben az időkben megmutatkozott, hogy az új erdélyi állam nem tudta integrálni politikai elitjébe a felső-magyarországi nagybirtokos nemességet. Ezt a megállapítást elfogadom, azzal a kiegészítéssel, hogy erre nem is igazán volt módja, hiszen korábban is csak igen felemás

módon uralta a területet, amelynek vármegyéi nem csatlakoztak úgy Erdélyhez, ahogyan az 1544. évi gyűlésen a tiszántúliak, emellett a Habsburg katonai erőfölény is egyre érzékelhetőbb nyomást gyakorolt a területre, így Erdélyhez való tartós csatlakoztatására hamar szertefoszlott minden remény.

A szerző megállapítja, hogy a korai erdélyi politikai elitet udvarközpontúság jellemezte, azaz aki tényleges befolyását meg akarta őrizni, annak állandóan jelen kellett lennie az udvarban. A János Zsigmond melletti politikai elit – miként azt a szerző szintén megállapítja – korántsem volt egységes, sőt ellenséges klikkek alakultak, és egyetlen közös érdekük talán csak az uralkodójuk és ezáltal országuk megtartása volt. Illetve talán még ez sem, hiszen az erdélyi állam ezen időszakában a labilis egységet sokszor tette még ingatagabbá az országegyesítésben reménykedők, a Habsburgok felé forduló időről-időre történő egymásnak feszülése.

Horn Ildikó a János Zsigmond-kori politikai elit kialakulásának folyamatát, összetettségét, a tagjai között feszülő problémákat és végül magának az elitnek az ország kiépítésében játszott szerepét olyan – a bevezetésben is megcélzottan – valóban komplex módon mutatja be, amely a politikában vezető szerepet játszó személyek közötti bonyolult játszmák érzékeltetésével magát az egész ország-alakulási folyamatot is új megvilágításba helyezi. Ez az új megvilágítás pedig a belső hatalmi pozíciókért, az elitbe való bekerülésért illetve benne maradásért folyó osztályharcot, „játszma” elemző feltárása, bemutatása, amely játszmának központi figurája maga az uralkodó.

Ezt a folyamatot ilyen módon, azaz az Erdélyen belüli társadalmi mozgások, „helyezkedések” és az egyes családokat mozgó, motiváló erők, lehetőségek, indítatások, célok által történő bemutatásával ilyen igényes kutatás még nem célozta meg, és nem is végezte el. Számomra ez a fajta megközelítésmód mintegy betekintést engedett a kulisszák mögé, azaz megmutatta az uralkodó személye körül és mögött folyó személyi torzalkodásokat, és így új szemszögből láttatta azokat az egyébként más vonatkozásban ismertebb eseményeket, amelyek a János Zsigmond-kori erdélyi állam formálódását alakították.

A fejezet különösen nagy jelentőségű záró alfejezeteit jelentik a Báthoryak sikeres felfutásának majd háttérbe szorulásuknak valamint a már említett politikai sakkjátszmán Bekes Gáspár lépéseinek mozgóerőit és következményeit tárgyaló részek. Egyetlen megjegyzésem itt csak annyi, hogy az általam ismert források, főként a szerző által is igen alaposan kiaknázott Albani-jelentés alapján nem tűnik úgy, hogy Báthory Kristóf befolyása nagymértékben csökkent volna rögtön 1563 után. Bár az tény, hogy sorozatos birtokvesztések sújtották a családot, befolyásuk ideiglenes elvesztésében azonban talán mégis Báthory István bécsi követsége játszhatta a leg súlyosabb szerepet.

A rendkívül ambiciózus Bekes Gáspár előretörésének és az erdélyi elitbe integrálódásának folyamatát, valamint hatalomszerző eszközrendszerét Horn Ildikó lenyűgöző forrásbázisra építve tárgyalja, a hatalmasra duzzadt rokoni viszonyrendszert értő és rendszerező módon mutatja be. Bekes ugyan óriási vagyona tett szert a hatvanas évek végére, nem számolt azonban azzal, hogy főúri család több évszázados családi presztízse adott esetben nehezen felülmúlható. Így János Zsigmond halála után Bekesnek a főhatalom megszerzésére fordított minden igyekezete visszajára fordult. A disszertáció egyik legsikerültebb egységének a Bekes politikai karrierjének átfogó elemzését tárgyaló alfejezet tartom, éppen az említett rendkívül szerteágazó, a belső hatalmi harcok és politikai döntések háttérében álló társadalmi hálózatok összefüggéseit feltáró, összegző és értelmező magyarázata miatt.

A disszertáció *második nagy fejezete* a Báthoryak politikai elitjének elemző bemutatását tartalmazza. A fejedelem, helyesebben szólva uralkodó-választás eseményeit taglalva Horn Ildikó mindenekelőtt megoldotta a „hol járt Bekes Gáspár” - problémát, amely

évszázadok óta foglalkoztatta a kutatókat. Kiváló és alapos elemzést adott a János Zsigmond halálától a választásig eltelt közel három hónapról, fölfedve a testamentumos urak és más, a politikai elithez tartozó urak politikai céljait, motivációit. A fentebbi kérdés, azaz Bekes erdélyi jelenléte vagy jelen nem léte János Zsigmond halálát követően, egyébként valóban sorsdöntő fontosságú kérdése ezeknek a hónapoknak, ugyanis nagyban befolyásolta az erdélyi politikai eliten belüli erőviszonyok alakulását. A szerző megállapítja, hogy itt valójában az interregnumot húzó-halasztó és a választást sürgető főúri csoportok csaptak össze, míg végül a választást sürgetők győztek. A magam részéről, a belső erők fontosságát nem feledve, továbbra is hangsúlyosnak tartom ebben a történelemben a portai és/vagy a Habsburgok részéről várható reakciótól való félelmet. Ezzel végül is a szerző is egyetértett (154-155. old). A szerző azonban új gondolatot is hozott a kérdéshez, hiszen remekül felderítette a belső politikai eliten belüli erőviszonyok alakulását, és a jelen lévő (!) Bekes megfutamodásával és pártjának váratlanul gyors összeomlásával indokolja a választás gyors lezajlását, majd kiváló észrevételekkel és okfejtéssel elemzi Bekes uralkodói tervei megghiúsulásának okait.

Báthory István vajda és fejedelem címhasználatával kapcsolatos áttekintés összegzi az eddigi ismereteinket e tárgyban, és a megállapításokat új adatokkal támasztja alá. A fejedelmi cím használata terén az első ilyen alkalom időpontját módosítja, 1576 májusára teszi.

A Báthory-kori politikai elit tárgyalására térve a szerző azokat az alapvető csoportokat tárja fel, amelynek tagjaira az új uralkodó bizton számíthatott: a padovások magasan képzett csoportja mellett a rangosabb katonai vezetők, illetve a családhoz kötődő familiárisi réteg adta a Báthory melletti elit lehetséges kereteit. A szerző áttekinti azokat a kormányzati változásokat, amelyek egyúttal a befolyásos politikai elit át- és kialakítását is magukkal hozták. A kormányzati téren bekövetkező változások azonban kisebb jelentőségűek voltak a fejedelmi tanácsban végrehajtott nagy átalakításhoz képest. Horn Ildikó rendkívül éleslátóan tárja fel azokat a Báthory jelleméből és uralkodói attitűdjéből fakadó finom jelenségeket, amelyek meghatározták a fejedelem tanácstagokkal, sőt az egész politikai elittel kapcsolatos személyi politikáját.

Báthory István különleges „élet- és jellemrajzát” kapjuk a következő alfejezetben, amely szintén kiemelten értékes része a dolgozatnak, olyan sok új elemmel, észrevétellel, következtetéssel gazdagított sokszínű ábrázolás, amely egyúttal bizonyítja, hogy a fejedelem milyen tudatosan igyekezett magáról kialakítani az általa elképzelt ideális uralkodó képét.

A viszonylag jól ismert Báthory-Bekes konfliktust a szerző új megközelítésben, az erdélyi politikai elite gyakorolt hatása összefüggéseiben tárgyalja a következő alfejezetben. Föltárja azokat a személyi és családi összefonódásokat, amelyek révén a két főúr mögé csoportosuló erők fölsorakoztak, ennek révén láttatni engedi azokat a nehézségeket, amelyekkel Báthorynak a trón megtartása érdekében Erdélyben szembe kellett néznie.

A szerző a Báthory Kristóf fejedelmi jogkörrel felruházott vajdai rangjáról és uralmi rendszeréről szóló alfejezetben foglalja össze az elitváltás újabb folyamatáról alkotott elképzeléseit. Az 1576. márciusi országgyűlésről nem maradtak fenn dokumentumok, a magam részéről semmiképpen nem tudom elképzelni, hogy ez fejedelem- (vagy vajda-) választó országgyűlés lett volna, hiszen Erdélynek volt fejedelme – még ha csak később kezdte is el használni ezt a címet. Nem értek egyet tehát Szilágyi Sándor, Bíró Vencel és Rácz Lajos ama véleményével, miszerint Báthory Kristóf önálló jogon fejedelem lett/lehetett volna a korabeli Erdélyben. Ugyan a Porta Báthory István távoztával – miként arra Horn Ildikó is rámutat – az új vajdának Báthory Kristóft tekintette, később újabb ahdnámét adott Istvánnak is. A szerző arra is rámutat, hogy Báthory Kristóf sajátos erdélyi pozícióját és uralmi rendszerét nagyban meghatározta a két testvér egyetértő, bizalmas, őszinte emberi viszonya.

Báthory István lengyel királlyá választása bizonyos belső labilitást és veszélyeket is hordott magában, sőt szinte természetszerű volt az uralkodói központ megkettőződésével az erdélyi elit soraiban bekövetkező átrendeződés. Ennek a folyamatnak lényegi elemeit,

összefüggéseit tárja föl a szerző, áttekintve az erdélyi udvari, hivatali és katonai tisztségviselő gárda, a fejedelmi tanács új szereplőinek, illetve a régieknek pozícióváltásait. Kifejti, és indokolja, hogy Báthory Kristóf kormányzásának ideje miatt és hogyan biztosított új lehetőségeket az erdélyi politikai elit mozgásba lendülő átalakulására.

A Hármastanács kormányzási sikertelenségét a szerző ismét csak sajátos módon, a benne résztvevő személyek kapcsolatrendszerét, rokoni érdekkörét és személyes jellemüket, konfliktuskerülő, ám mégis rengeteg belső konfliktust előidéző személyiségüket feltárva vizsgálja. A szerző hangsúlyosan rajzolta meg azokat a kormányzati és erdélyi belpolitikai feszültségeket, amelyekkel Báthory Istvánnak szembe kellett néznie, miután elhagyta Erdélyt. Végigköveti, hogy a triumvirek milyen baklövéseket követtek el rövid életű kormányzási időszakuk alatt, amelyekkel csak tovább erősítették az erdélyi főurak nagy részének eredendően meglévő ellenszenvét maguk és a tanácsi jellegű kormányzási forma iránt.

A fejedelem végül Ghyczy János kormányzói kinevezésével oldotta meg a tarthatatlanná vált erdélyi kormányzási kérdést. Ghyczy karrierjének bemutatása után hivatali tevékenységének elemzése rávilágít arra, hogy a triumvirekénél valóban nagyobb hatáskört kapott Báthory Istvántól, de sikeréhez a leegyszerűsített ügyvitel, a kezébe adott katonai hatalom és személyes tulajdonságai is hozzájárultak.

Az erdélyi politikai elit történetében újabb törést, méghozzá a legfelsőbb körökben is megfigyelhető törést hozott Báthory István halála. Ez egyébként várható is volt, de az újabb újrarendeződési hullámban számos olyan politikus szerette volna „megcsinálni” a maga szerencséjét – köztük néhányan a Báthory családból – akik számára eddig nem jutott hely a legfelsőbb körökben. Horn Ildikó végigkíséri, elemzi ezeknek a politikusoknak egyéni céljait, családi kötődéseit, érdekviszonyait és magában az elitben elfoglalt régi és új pozícióit, bemutatja az újonnan kifermálódó érdekcsoportokat, amelyek Erdély politikai berendezkedésére István király halála után már igen hamar komoly befolyást kezdenek el gyakorolni.

A disszertáció *összegzése* igen alapos és lényegre törő. A jelzett korszak erdélyi politikai elitjének széleskörű és mélyreható elemzését adja. Megállapítja a számszerű adatok vizsgálata alapján az elit alapvető nyitottságát, de differenciáltan szemléli azt, az egyes korszakokhoz, uralkodóváltásokhoz vagy kormányzati váltásokhoz kapcsolódó sajátosságokra odafigyelve, azokat kiemelve. Összegzi mindazokat az utakat-módokat, karrierlehetőségeket, és a társadalmi előrejutáshoz felhasználható eszközöket, amelyekkel élni tudtak a kor erdélyi nemesei. A dolgozat egészében forrásként felhasznált hatalmas adattömeg valóban meghozta a várt eredményt, azaz azokat az – új tudományos eredményeket jelentő – következtetéseket, amelyeket az erdélyi elit összetételének változására, egyáltalában a fejedelemség történetében betöltött szerepére vonatkozóan eddig nem ismert a történettudomány.

A disszertációt az 1556-1588 közötti erdélyi politikai elit adattára zárja, amelyben 98 személy élettörténetének adatai szerepelnek.

Természetesen a legnagyobb szakirodalmi apparátust felvonultató dolgozat szerzőjének is lehet még néhány felhasználásra érdemes művet ajánlani. Ezt teszem, amikor figyelmébe ajánlom a már említett végrendeleteket tartalmazó köteteket az egyes családi viszonyok rekonstruálásához; Gustav Turba: *Venezianische depeschen vom Kaiserhof (1540-1576)* vol.1-4. Wien 1889-1895. c. forráskiadványát az 1550-1560-as évek erdélyi viszonyaira vonatkozóan; illetve a Mátyás-Rausch Petra a disszertáció leadásának idejében vagy azután megjelent – ezért is nem használt – írásait, amelyek az erdélyi gazdaságban szerepet játszott, kívülről jött idegenek kormányzati elitben betöltött szerepéhez járulnak hozzá adalékokkal.

A dolgozat egészét a gondos kimunkáltság, a precíz, világos megfogalmazás, a gördülékeny, kifejezetten élvezetes stílus, a logikus tartalmi felépítés jellemzi. Még egyszer hangsúlyozom az óriási és rendszerezetten felhasznált forrásbázist, amelyre a disszertáció épült, továbbá az értekezésnek azt a rendkívüli erényét, hogy a szerző a korabeli politikai

szereplők szövevényes, követhetetlennek gondolt rokoni-családi viszonyrendszerét érthetően, követhetően tudta az olvasó elé tárni. Ezeket az akár formainak is tűnhető erényeket azért tartom kiemelésre méltónak, mert az egy-egy témához legmegfelelőbb forráskezelési és előadásmód megtalálása és alkalmazása nélkül mégoly jelentős tudományos eredmények is elsikkadhatnak. Jelen esetben azonban nem ez történt.

Hangsúlyozom továbbá, hogy a szerzőnek, alapkutatásnak minősülő forrásfeltárás alapján, új megközelítési szempontokat bevonva sikerült bemutatnia a keleti országrészben kialakuló új állam belső politikai elitjét, annak társadalmi mobilitását, változásait és az ezekből a mozgásokból magára a formálódóban lévő állam belső életére ható következményeket. Összességében a disszertációban a korabeli politika-, kormányzat- és társadalomtörténet terén megfogalmazott következtetések alapvetően új ismeretanyagot jelentenek a korszak erdélyi történetére vonatkozóan.

A fentebbiek alapján úgy vélem, a benyújtott disszertáció jelentős új tudományos eredményt hozott, ezért Horn Ildikó munkáját messzemenően alkalmasnak tartom az MTA doktora fokozat odaítélésére, és nyilvános vitára bocsátását javaslom.

Budapest, 2013. december 28.

Oborni Teréz CSc